

3. A játék tudatos felhasználása a tanulásban

(folytatás előző számunkból)

Mottó

„Ne erőszakkal oktasd a gyermeket a tanulmányokra, drága barátom, hanem játszva tanuljanak; már csak azért is, hogy könnyebben megfigyelhesd, mire van hajlama.”

(Platón)

Az óvodás gyermek játékát az előző részben úgy ismertük meg, mint saját fejlődésének eszközét. Mindez azért lehetett, mert a gyermek spontán játéktevékenységében reá jellemző sajátos szükségletek keletkeznek, amelyeket a játékban önmaga ki is elégíthetett, s amelynek mentén újabb és újabb szükségletek – magasabb rendű szükségletek – keletkeztek a gyermekben. Ezek ismét kielégítésre serkentik a gyermeket, amelyek így saját önfejlődését segítik elő.

Ebben a fejezetben arra vállalkozom, hogy egyfajta lehetőséget mutassak be a játék tudatos felhasználására a tanulási folyamatban.

Ugyanis, ha a gyermek fejlődik önmaga is a saját játéktevékenysége során, akkor *fejlődése elő is segíthető* az óvodapedagógus által ugyanebben a játéktevékenységben.

Szeretném előrevetíteni, hogy ez az elősegítés sohasem jelentheti a gyermeki játék intimitásának megtörését vagy folyamatának megakasztását, sem az óvodapedagógus rátelepedését a gyermek játékfolyamatára, sem pedig azt, hogy különféle hatalomérvényesítő módszerekkel a gyermek igényeit elnyomja, elképzelését feladásra kényszerítse.

A spontán játéktól a szándékos tanulásig

Az óvodás gyermek tanulási tevékenységére eleinte a spontaneitás jellemző, s ez „...észrevétlenül mintázódik át szándékos tanulássá.” (Dr. Páli Judit)

Ezt a spontán tanulást most a játéktevékenységben vizsgálom. Szeretném végigtekinteni azt az utat, ami a játékban adódó spontán tanulástól elvezethet a tudatos ráfigyelés útján a szándékos tanulásig.

1. Játékban tanulás

A gyermek játékként éli meg;

A tanulás fajtája: spontán;

Irányítás nélküli;

Jellemzői: belső késztetés; ébredő kíváncsiság; a gyermek szemlélődik, próbálkozik.

2. Játékban tanulás (kihasználó)

A gyermek játékként éli meg;

A tanulás fajtája: spontán;

A pedagógus irányít;

Jellemzői: belső késztetés; ébredő kíváncsiság; a gyermek szemlélődik, próbálkozik; a pedagógus támogatja, kihasználja a lehetőséget.

3. Játékba integrált tanulás

A gyermek játékként éli meg;

A tanulás fajtája: spontán;

A pedagógus a szervező;

Jellemzői: a gyermek belső késztetésére épül; a pedagógus feltételeket teremt, megvárja a jelentkezést, elősegíti a lehetőség kibontakozását, a tanulási folyamatot.

4. Játékba ágyazott tanulás

A gyermek játékként éli meg;

A tanulás fajtája: spontán;

A pedagógus a szervező;

Jellemzői: a pedagógus tervezi, szervezi, elősegíti a lehetőség kibontakozását a kíváncsiság felébresztésével, tudatosan ráébreszt; a gyermek belső késztetésére külső késztetés érkezik, a gyermek azonosul vele.

5. Játékra épülő tanulás

A gyermek tanulásként éli meg;

A tanulás szándékos;

A pedagógus a szervezőként van jelen;

Jellemzői: a pedagógus teremti a helyzetet, azt játéktevékenységből bontja ki; a gyermek elmélyed, koncentrálni, tárgyakra, eszközökre, műveletekre összpontosít.

6. Játékos tanulás

A gyermek tanulásként éli meg;

A tanulás szándékos;

A pedagógus szervezőként van jelen;

Jellemzői: a pedagógus tervezi, szervezi a tanulás menetét, „felkínálja” a témát; a gyermeket a téma iránti kíváncsiság és a megismerés vágya készíti a játékban való részvételre, annak folyamatára koncentrálni, amely sajátos intellektuális ellenőrzése alatt áll; az erőfeszítés és tudás vágya jellemzi.

Ha a felsorolás sorait fejlődésükben és összefüggésükben szemléljük, a következők *olvashatók* ki:

- ✚ A játéktevékenység *fokozatosan válik tanulásélménnyé* a gyermekben.
 - Eleinte nincs tanulásélménye, a játék összes sajátosságaival rendelkezik a tevékenysége. (1–4. szint)
 - Később szándékosan lép ki a játékból annak érdekében, hogy az azzal kapcsolatba hozható tanulásélményre szert tegyen, ami majd gazdagítja eredeti játéktevékenységét is. (5. szint)
 - Végül a 6. szinten a gyermek maga dönt a tanulási tevékenység mellett azért, mert érdekli annak felkínált témája.

- ✚ A *spontán tanulás „mintázódik át” szándékos tanulássá* a gyermeki játék-tevékenység során.
 - Eleinte a gyermeket a játék köti le, s a folyamatban adódó lehetőségeket kíváncsiságától hajtva lehet tanulásként kihasználni. (1–4. szint)
 - Az utolsó két szinten a gyermeket a megismerés, a tudás vágyától hajtott szándékosság jellemzi. Ez már az iskolai értelemben vett tanulás alapja. (5. és 6. szint.)

- ✚ Az *óvodapedagógus fokozatosan a tanulási folyamat irányítójává* válik.
 - Eleinte az óvodapedagógus a gyermek spontán játékába nem avatkozik bele, figyel. Ez lehetőséget ad számára arra, hogy megismerje a gyermekek ebbéli szükségleteit, amit majd fel tud használni nevelő-fejlesztő tevékenységében. Ez tehát a *tudatos pedagógiai jelenlét*. (1. szint)
 - A 2. szinten a pedagógus kihasználja az adódó lehetőséget, ami tanulási epizódokat jelent. Ez úgy történik általában, hogy az együttjátszásban adódó beszélgetés, kíváncsiskodások során megjegyzéseivel, kérdéseivel, tudakolásával, probléma szításával *tudatosítja, előidéz, hogy tudatosodjanak a gyermekben* azok a tapasztalatokat, amelyek adódnak. (2. szint)

- A 3. szinten a pedagógus tudatosan *tervez*, főként élményekre épít, feltételeket biztosít, ezek következtében csak várnia kell a tervezett tanulási lehetőség megjelenésére a gyermekben, majd észrevéve ezt, *támogatja és ki is használja*. Innen már úgy működik, mint az előző (2.) szint.
- A következő szinteken az óvodapedagógus készítésére a gyermek *érdeklődővé válik* a tanulási folyamat iránt. Ezt a pedagógus *támogatja és kihasználja*. Eleinte ez a játéktevékenységben történik (4. szint); majd oly erőssé válik, hogy a játéktevékenységet *átmenetileg képes elhagyni* (5. szint).
- Végül az egész téma érdekessége miatt szívesen fog részt venni a tanulási folyamatban. Maga *választja azt*. Ekkor a megismerés és a tudás vágyával válaszol a külső készítésre. (6. szint)

A fentiekben tetten kell érní a gyermek *fejlődési folyamatát*, sajátos érési idejét, és ehhez igazodva megválasztani a tanulási szintet. Amennyiben mégsem az előre eltervezett feltételezésünk szerint működik, *nem szabad erőltetni*, ugyanis éppen azt a készítését romboljuk le, ami a tudásvágy kialakulása felé nyílik meg.

- ✚ A felsorolásból az is kiolvasható, hogy a gyermek *belső készítésein* alapuló önkéntes, szabad játéktevékenysége átalakul *külső készítésre* reagáló tevékenységgé. Ezt a tevékenységet a szándékos megtanulni akarás, a megismerés, és a *tudás vágya* jellemezi.

A fenti gondolatot fontosnak tartom. Összefüggnek az előző lépcsőfokokkal. A gyermek belső készítésein nagyon fontosak. Láttuk, hogy ezeken keresztül is kibomlanak olyan szükségletek, amelyek kielégítése során a fejlődése biztosított. Ha azonban ezeket saját maga elégíti ki, önfejlődése kibontakozik. Ez a spontán fejlődés. Feltehető a kérdés: Ha a gyermeknek a belső készítésein keresztül spontán fejlődése biztosított, *akkor szükséges-e külső készítésrel befolyásolni azt? Igen.*

Indokaim

- A spontán fejlődés lehet lassú folyamat is, ami azonban még nem lenne baj. A probléma ott adódik, hogy nem mindig tudjuk biztosítani minden gyermek számára a spontán fejlődéshez szükséges *önfejlesztő készítéseket* kibomlásának feltételeit. Ennek több oka lehet. Bizonyos, hogy sokféle (létszámban is sok) sajátos szükséglettel rendelkező gyermek van, akik mindannyian sajátos otthoni szubkultúrával rendelkeznek. A pedagógus sok esetben nem tudja ezeket a máságokat, eltéréseket hatékonyan kezelni.

- *Érdekes és fontos* viszont azokat a gyermeki megnyilvánulásokat *támogatni*, amelyek értékesek, a fejlődés irányában hatnak. Ezekkel elő tudjuk segíteni a gyermek helyes irányba való fejlődését, és/vagy a jelentkező tudásvágy kielégítését.
- *A külső késztetések* akkor helyénvalók, amikor a *gyermek érdekében* történnek úgy, hogy azok elősegítik sajátos fejlődését, és találkoznak igényeivel.

A fenti gondolatokat, az előbbiekben bemutatott fejlődési folyamatot érdemes egy *konkrét játéktevékenységen keresztül* szemléltetni.

A játékfajta: *konstrukciós játék, építés*

Játékban tanulás (1. szint)

„Csináljon bármit, ami nyitogatja szemét és eszét, szaporítja tapasztalatait. Ő azt hiszi csak játszik. De mi tudjuk, mire megy a játék. Arra, hogy e világban otthonosan mozgó, eleven eszű, tevékeny ember váljék belőle.”

(Varga Domokos)

Zsoltika épít, az elemeket egymásra helyezi, próbálkozik stabilá tenni az építményt, szemléli alkotását, illesztgeti az elemeket. Eközben spontán szerez tapasztalatot az elemek alakjáról, formájáról, anyagáról.

A játékban az így szerzett tapasztalatok nem biztos, hogy maradandóan beépülnek a gyermek tudatába. Amennyiben nem tudatosodnak benne ebbéli tapasztalatai, nem biztos, hogy más helyzetbe ezeket át tudja vinni, vagyis nem biztos, hogy más helyzetre is tudja vonatkoztatni.

A következő példa arra jó, hogy feltárjam, mennyire bizonytalanok vagyunk a gyermek megszerzett tudásában a spontán játék során

Béluska tologatja az autót. Hosszan, úgy tűnik, mintha belemeredett volna a tevékenységbe. Közben szemlél, vizsgálódik, felemeli, leteszi, tolja. Majd újra felemeli, újra leteszi, és tolja előre és hátra.

„Mi az az érdekes, amit ennyire figyelsz?”

A válasz meglepő: „Nézd, az autó kereke előre megy – először előre és lefelé, majd innen –, nézd! – hátra és lefelé, majd

hátra és felfelé, és végül ismét innen előre és felfelé. És nézd, hogy egy picit pontban találkozik a kereke a földdel. És a sok kicsi pontból vonal lesz.”

A gyermekben bonyolult irányok és tájékozódási észleletek, valamint térelemek tudatosodtak. A tapasztalat során megszerzte azt az ismeretet, amely majd más helyzetben is biztosan funkcionál.

Amennyiben nem kérdezzük rá, nem is sejtjük, nem is tudjuk, hogy mi foglalkoztatja a gyermeket. Így nem is lehetünk biztosak abban, hogy a szemlélődő gyermek tapasztalatát hogyan értékeljük.

A játékban a tanulás lehetőségének kihasználása (2. szint)

A gyermek építő tevékenysége közben az óvónő a spontán adódó tanulási lehetőségeket ki is használhatja. Ha kérdéseket tesz fel, a kérdéseire adott válaszok által a tapasztalatok tudatosodnak a gyermekben. Ez a tudatosodás alap lehet arra, hogy ezeket a tapasztalatokat más helyzetben is elő tudja majd hívni. A fenti példán látszik, hogy a gyermekben tudatosulhatnak ezek a tapasztalatok.

De számos esetben éppen ezek a kérdések, megjegyzések, beszélgetések azok, amelyek ezt lehetővé teszik.

- De jó magas a várad! Hogyan tudtad ilyen magasra építeni? Nekem nem sikerül.
- De mérges vagyok! Az én váram mindig összedől. Vajon miért?
- Mit csináljak, hogy ne omoljon be az alagút?
- Jaj, félek, hogy megint utolsó leszek a játékban. Most félek, vagy ne félek?

A fenti kérdések, a beszélgetések kíváncsiságot szítanak, aminek következtében elgondolkodik a gyermek, tudatosodnak a tapasztalatok. Sokszor észrevehető, hogy a beszélgetés folyamatában megáll a gyermek keze, felnéz, gondolkodik, vagy esetleg csak lassabban tevékenykedik, s egy kis idő múlva válaszol vagy folytatja a beszélgetést, de lehet, hogy csak a játékot.

Fontosak ezek a beszélgetések az együtt játszásban. Miközben a társas együttlét örömet jelent a gyermeknek, magasabb hőfokon éli meg a játékot, nyitottabb a kommunikációra, empatikusabb, így ezek együttessége készletti válaszlásra, amelynek viszont a tapasztalatok tudatosodása az eredménye.

A játékba integrált tanulás (3. szint)

Az óvodapedagógus olyan feltételeket teremt, amelynek következtében nagy biztonsággal megjelenik a kívánt tanulási helyzet. Ennek azért van nagy jelentősége, mert ez előre tervezhető, előre megszervezhető. Az óvodapedagógus ismeri a gyermekek élményeit, azok körülményeit, eltérő szükségleteit. Ha az megvalósul, segíti elindulni a gyermekben a tanulási folyamatot, vagyis vizsgálódásra, problémamegoldásra készíti őt.

A következő példában a MINIMAT elemeit (gömb, henger, téglatest, kocka) kevertem gyerekek építőelemei közé, és így fordultam hozzájuk:

- Reggel kölcsönkértem a szomszéd csoportból még építőelemeket, hogy legyen elegendő. Ilyen formájú elemeket kaptam. Tessék. Talán fel lehetne használni ezeket is.
- Miért teszed félre ezeket?
- Miért nem akarod használni? Nem jó?
- Miért nem jók ezek az építéshez? Mit szeretnél Te odatenni? Miért ezeket választottad?
- Szeretnéd, ha külön tenném azokat, amelyek nem jók az építkezéshez? Jó. Hová tegyem? Melyikeket rakjam oda? Mit írjak a dobozra? Ezek mire használhatók?

A fenti kérdések a beszélgetés részeként jelentek meg. A pedagógus kérdéseivel segítette a tanulási folyamatot, vagyis vizsgálódásra, problémamegoldásra készítette a gyermeket. Eközben a tapasztalatok tudatosodtak, megfogalmaztak tényeket, rájöttek összefüggésekre, következtettek.

Az építkezés mindvégig *belső készítésre* történik, ugyanígy a kérdésekre adott válasz is. Ebben a szituációban a gyermek benne maradt a játék teljes intím szférájában, miközben tényeket állapított meg és fogalmazott meg, miközben gondolkodási műveleteket használt.

A helyzet végeztével a gyermek többet tudott az építőelemekről, egyes elemek tulajdonságairól olyan módon, hogy az később is alkalmazhatóvá válik egy másfajta helyzetben.

Játékba ágyazott tanulás (4. szint)

A gyermekek játéktevékenysége továbbra is zavartalan. Mégis átszövi egy jól körülhatárolt, strukturált tanulási tevékenység – példánk esetében matematikai tapasztalatszerzés.

Béluska, Jancsika és Zolika ismét elmélyülve építenek. Oda-kuporodom hozzájuk, és szemlélem őket. (Én tudtam, hogy a „nagyobb-kisebb” kifejezéseket szeretném megjeleníteni.) Csodálkozásomnak hangot adok. Vár, folyó, erdő, és benne kis házikó is látszik.

„Csodaszép!” – mondom. Vágyat érzek, hogy én is építsek, így bekéredzkedek játékukba. Örülnek, de azért intelmekkel látnak el.

„Vigyázz a házikóra! Látod?”

(Meglepődöm, hát persze, hogy látom. És itt az alkalom.)

„Miért kérditek, hogy látom-e?”

(És innen már kész a kisebb-nagyobb beleágyazása az építő-játékba.)

Kisebb-nagyobb, vár – házikó. Ki lakik ott? A vár védői hol laknak? Egy házban? Építsünk nekik. A nagyba többen beleférnek. Előkerülnek a katonák, sokat találtak. Mindenkinek kell valahol laknia. Csoportokba rakják, kezdik építeni. Ide nyolcan költözhetnek be, mert ez a legnagyobb. Ebbe? Hányan építsükn? Mekkora építsükn?

El lehet dönteni, hogy melyik a nagyobb? Tanakodunk, keressük a megoldási módokat. Mérünk, összemérünk, kipróbálunk, használjuk a helyes relációkat. Majd folytatódik a játék. Észre sem vették, hogy játszottak és tanultak is.

Az óvodapedagógus tehát *tervezi, szervezi* a tanulás tartalmát, *elősegíti* a kíváncsiság felébresztését, tudatosan ráébreszt a témára, és a gyermek szeretne azonosulni vele. Azonosul, mert a játék sajátosságain keresztül bomlott ki, magáénak érzi a problémát, *a külső hatás találkozik belső késztetésével*. Ennek eredménye a tanulás. A tanulási tevékenység közel negyed óráig tartott. Végül megállapítottuk, hogy jót gondolkodtunk, jól kiokoskodtunk sok mindent.

A játékra épülő tanulás (5. szint)

Ebben a fokozatban a gyermek már érettebb. *Szívesen kilép a játékból* hosszabb időre azért, hogy gazdagíthassa azt olyan dolgokkal, amelyek még tökéletesebbé teszik.

Folytatom tovább a megkezdett építő játékból hozott példát.

Ezen a szinten jó szívvel veszik a játszók a játékban történő ötletadást, tartalmi gazdagítást. Elgondolkoznak, ha megnyerő számukra a kínálat, megvalósítják.

Ezért ezt fel lehet használni olyan ajánlatra, amelyből fejlesztő szándékkal tanulási folyamat indukálható. Ez a tanulási folyamat a gyermek választásán alapul, és megvalósítása számára szándékos tanulást idéz elő. A *megismerési vágy* és / vagy a *megalkotás vágya* az, ami akaratát ebbe az irányba mozgósítja.

Az építkezésben összedolgozók elégedetten méregették alkotásukat. Láthatóan még gazdagították volna. Sorra elvetették egymás ötleteit. Ekkor megszólaltam én is.

„Honnan tudják majd az emberek, hogy melyik házban laknak?”

Volt, aki rögtön helyeselt, így újra tanakodni kezdtek. A számokkal való megjelölés mellett döntöttek.

Otthagyták az építmény-komplexumot, és asztalhoz ültek. A számok írása, számképekkel történő kapcsolatba hozása, páratlan és páros oldal kerültek elő. Ez utóbbi gondot okozott. Mitől páros, és mitől páratlan?

Amikor elkészültek, fel kellett a házakra tenni a házszám táblát. Ismét tanakodás következett. Milyen magasra? Ugyanolyan magasra, minden házon? És ezt hogyan végezzék el pontosan?

A fenti példán látszik, hogy nemcsak tartalmában más a tanulási folyamat, hanem a *készítések is megváltoztak*, sőt az elmélyedés ideje is. A megoldás módjához problémamegoldás csatlakozott, kipróbálások és tévedések tették színessé és egyben erőt próbálóvá a tanulási folyamatot. Módszereiket a kipróbálás, a vita, a mérlegelés, a megerősítés, a vélemények egyeztetése jellemezte. Érett tevékenység volt, amelynek értékes volta abban is rejtett, hogy önállóan, alkotó módon és *együttműködve végezték el*.

Játékos tanulás (6. szint)

Ez a legfejlettebb fokozat. A gyermekek számára *tanulási tevékenységet kínálunk*, s ők a téma érdekessége és a saját belső igényükkel való találkozás mérlegelése kapcsán döntenek el, hogy részt vesznek-e benne.

A kínálatra igaz a döntés és a választás szabadsága. Ha tudunk találkozni a gyermekek belső igényeivel, akkor készíttést éreznek a benne való részvételre. Ezt sem szabad erőltetni, mert leépíthetjük mindazt az irányultságot, amit eddig felépítettünk.

Ma megépíthetjük együtt az óvoda környékét. Kinek van kedve hozzá? Miből építsük? Hogyan tudjuk ezt megtenni? Mi a véleményetek?

Mire emlékeztek a séta után? Idézzük csak fel. Behunytt szemmel könnyebben megy. (Házak, utcák, út menti fák, park, lakóházak, üzletek, posta stb.).

Melyik, milyen alakú, magasságú?

És a játszótéren milyen fák vannak? Fel tudjátok sorolni?

Hogyan kanyarodnak az utak? Meg tudjátok mutatni?

Milyen messze van a posta? És a közért körülbelül hol lehet?

Bújócskázunk egyet a játszótér fái mögött? Mindenki választhat egy fát. Jól nézze meg, mert mögé bújnak. Mi megkeressük. Akkor tudjuk megkeresni, ha elmondja, hogy milyen a fa, hogyan lehet odaérni. Akit megtalálunk, azért van, mert jól mondta el az utat és a fa jellemzőit.

A fenti példában a tanulás folyamatát egy játékos tevékenység lazította fel. Játékos, mert a játék néhány jellemzőjével rendelkezett, de nem mindegyikkel, ezért nem nevezhető játéknak, csak játékos tevékenységnek.

A tanulási tevékenységben nagyon jól tudjuk használni ezeket a *játékos elemeket*. A gyermekek érdeklődését ismét felkelti, ha esetleg elfáradtak, kíváncsiskodásra ad alkalmat, játékélményük ébred, örömmel végzik.

További jellemzője a fenti példának, hogy a gyermekekben élt a *megismerés vágya*, ezért döntöttek úgy, hogy vállalják a tanulási folyamatot. Ebben felidéztek a sétán látottakat, a valóságnak megfelelően építkeztek. A valóságnak való megfelelés során távolságot becsültek, számba vették a náluk fellelhető természeti kincseket.

Mindvégig arra törekedtek, hogy a végső cél felé haladjanak, vagyis sikerüljön „valóshűen” létrehozni az óvoda környékét. Ennek érdekében erőfeszítésre is hajlandóak voltak, és együttműködtek.

Ebben a részben a játék tevékenységét használtam fel a szándékos tanulás kibontására. Ehhez adtam egyfajta fejlődési-fejlesztési lehetőséget. Eredményt azonban csak akkor érhetünk el, ha:

– Az óvodapedagógus jól ismeri a gyermek *fejlettségi szintjét, szükségleteit és érdeklődését*.

Tudjuk, hogy minden gyermek eltérő szinten van az előbbieken elemzett fejlődési folyamatban, és ezért eltérő késztetések vezérlik.

Van, akit a *téma* érdekel, van, akit egyfajta *játéktevékenység*, van, aki bizonyos területen még csak a játékban kínálható meg némi irányított tapasztalatszerzéssel, és egy más területen viszont elemi erővel jelentkezik a tudásvágy.

– A gyermekek ismeretében az óvodapedagógus felelőssége a továbbiakban is megmutatkozik. Sokféle módszerrel, eszközzel, szervezéssel közelíthető meg a gyermek az irányító tevékenység során.

– A folyamatot lehet gyorsítani *indirekt hatásokkal*, de nem lehet erőltetni. Nem „kényszeríthető” a gyermek olyan tevékenységre, amiben nem kíván részt venni.

Ha például még csak a játékban képes a kíváncsiszkodásra, nem „kényszeríthető” „foglalkozáson” való részvételre. Ha a gyermek nem érett szándékos figyelemre, akkor a figyelmét még csak a spontaneitás vezérli, erre kell támaszkodnunk.

– Meg kell találnunk a játékban adódó tanulási lehetőségeket mindaddig, amíg a gyermek ezen a fejlődési fokon van.

– Meg kell adnunk a gyermek *természetes fejlődési menetének azt az időt*, amely szükséges számára. A fejlődés nem gyorsítható meg tetszés szerint. De elősegíthető gyermekhez igazodó, tudatos hatásrendszerrel.

(A Bolyai Nyári Akadémián elhangzott előadás alapján)